

OILADA AYOLLARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIKNING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK TAHILI

Osiyo Xalqaro Universiteti, Pedagogika nazariyasi kafedrası
Psixologiya va pedagogika fani o‘qituvchisi
N.D. Palvanova
E-mail: nodirapalvanova166@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada oilada ayollarga nisbatan zo‘ravonlikning ijtimoiy-psixologik determinantlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda oilaviy zo‘ravonlikning psixologik, iqtisodiy va ijtimoiy omillari, uning ayol shaxsiyati va oilaviy munosabatlarga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, zo‘ravonlikning jismoniy, psixologik, iqtisodiy va jinsiy shakllari hamda ularning kelib chiqish sabablari ko‘rib chiqilgan. Maqolada oilaviy zo‘ravonlik oqibatida yuzaga keladigan viktimlik, ijtimoiy moslashuv muammolari va ikkilamchi viktimizatsiya holatlari psixologik nuqtai nazardan asoslangan. Shu bilan birga, O‘zbekistonda xotin-qizlarni himoya qilishga qaratilgan huquqiy islohotlar hamda zo‘ravonlikning oldini olish bo‘yicha ijtimoiy-psixologik mexanizmlar tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: oilaviy zo‘ravonlik, psixologik bosim, iqtisodiy qaramlik, gender tengligi, viktimlik, ikkilamchi viktimizatsiya, agressiya, oilaviy nizolar, ijtimoiy moslashuv, himoya orderi, rehabilitatsiya, psixologik yordam.

Аннотация

В данной статье научно анализируются социально-психологические детерминанты насилия в отношении женщин в семье. В исследовании освещены психологические, экономические и социальные факторы семейного насилия, а также его влияние на личность женщины и семейные отношения. Рассматриваются физические, психологические, экономические и сексуальные формы насилия и причины их возникновения. В статье с психологической точки зрения обоснованы проблемы виктимности, социальной дезадаптации и вторичной виктимизации, возникающие вследствие семейного насилия. Также проанализированы правовые реформы, направленные на защиту женщин в Узбекистане, и социально-психологические механизмы профилактики насилия.

Ключевые слова: семейное насилие, психологическое давление, экономическая зависимость, гендерное равенство, виктимность, вторичная виктимизация, агрессия, семейные конфликты, социальная адаптация, охранный ордер, реабилитация, психологическая помощь.

Abstract

This article scientifically analyzes the socio-psychological determinants of violence against women in the family. The study highlights the psychological, economic, and social factors of domestic violence and its impact on women's personality and family relationships. Physical, psychological, economic, and sexual forms of violence, as well as the causes of their occurrence, are examined. The article also substantiates the issues of victimization, social maladaptation, and secondary victimization resulting from domestic violence from a psychological perspective. In addition, legal reforms aimed at protecting women in Uzbekistan and socio-psychological mechanisms for preventing violence are analyzed.

Keywords: domestic violence, psychological pressure, economic dependence, gender equality, victimization, secondary victimization, aggression, family conflicts, social adaptation, protection order, rehabilitation, psychological assistance.

KIRISH

Inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, ayniqsa ayollarning sha'ni, qadr-qimmatini hamda daxlsizligini himoya qilish zamonaviy demokratik jamiyatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Globallashuv jarayonlari, ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiyalar va gender munosabatlaridagi o'zgarishlar sharoitida oilada ayollarga nisbatan zo'rvonlik muammosi jahon miqyosida dolzarb ijtimoiy-psixologik masala sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur muammo nafaqat insonning jismoniy salomatligiga, balki uning ruhiy holati, ijtimoiy faolligi va shaxs sifatida rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda oilaviy zo'rvonlik jamiyatning eng murakkab va latent muammolaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Chunki zo'rvonlik aksariyat hollarda yopiq oilaviy muhitda sodir bo'lib, jabrlanuvchining iqtisodiy, psixologik yoki ijtimoiy qaramligi sababli yashirin qoladi. Ayniqsa, ayollarga nisbatan jismoniy, psixologik, jinsiy hamda iqtisodiy bosimlarning kuchayishi oiladagi sog'lom psixologik muhitning buzilishiga, farzandlar tarbiyasining izdan chiqishiga va jamiyatda ijtimoiy beqarorlikning ortishiga olib keladi.

Oiladagi zo'rvonlikning ijtimoiy-psixologik determinantlari orasida gender stereotiplari, patriarchal qarashlar, iqtisodiy qaramlik, past huquqiy madaniyat, agressiv xulq-atvor modellari hamda kommunikativ muammolar muhim o'rin egallaydi. Shu bilan birga, oilaviy nizolarni konstruktiv hal etish ko'nikmalarining yetishmasligi ham zo'rvonlikning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, zo'rvonlik insonning emotsional barqarorligini izdan chiqarib, unda qo'rquv, xavotir, depressiya, ijtimoiy izolyatsiya va "viktimlik" holatlarini shakllantiradi.

Adabiyotlar sharhi. Inson qadr-qimmatini, uning shaxsiy daxlsizligi va fundamental huquqlarini ta'minlash demokratik huquqiy davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy globallashtirish jarayonlari, ijtimoiy transformatsiyalar hamda gender munosabatlaridagi o'zgarishlar fonida oilada ayollarga nisbatan zo'ravonlik muammosi jahon miqyosida dolzarb ijtimoiy-psixologik masala sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur muammo O'zbekiston jamiyati uchun ham muhim ahamiyat kasb etib, so'nggi yillarda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish davlat siyosatining strategik yo'nalishiga aylantirildi [1].

Oilaviy zo'ravonlik faqat jismoniy zarar yetkazish bilan cheklanmaydi. U insonning psixik holatini izdan chiqarishga, ijtimoiy faolligini pasaytirishga, shaxsiy erkinligini cheklashga va uning irodasini bo'ysundirishga qaratilgan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisadir. Zo'ravonlik tizimli xarakter kasb etib, ko'pincha psixologik bosim, iqtisodiy qaramlik, ijtimoiy izolyatsiya va manipulyativ nazorat shakllarida namoyon bo'ladi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — oilaviy zo'ravonlikning ijtimoiy-psixologik determinantlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, uning asosiy shakllarini differensial yondashuv asosida ochib berish hamda zamonaviy huquqiy mexanizmlarning samaradorligini baholashdan iborat.

Ayollarga nisbatan zo'ravonlikka qarshi kurashning xalqaro huquqiy asoslari Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan "Xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlikka barham berish to'g'risidagi Deklaratsiya" bilan mustahkamlangan [7]. Mazkur hujjatga ko'ra, zo'ravonlik — jinsiy belgiga asoslangan holda ayollarga jismoniy, jinsiy yoki psixologik zarar yetkazuvchi har qanday harakat, tahdid yoki erkinlikni cheklash holatidir.

Deklaratsiyada oilaviy muhitda sodir bo'ladigan zo'ravonlikning asosiy ko'rinishlari sifatida quyidagilar ajratib ko'rsatilgan:

- oiladagi jismoniy tajovuz;
- er tomonidan xotining zo'rlanishi;
- ayollarga zarar yetkazuvchi an'anaviy urf-odatlar;
- ekspluatatsiya bilan bog'liq zo'ravonlik shakllari [7].

Mazkur hujjat oilaviy zo'ravonlikni "erkaklar va ayollar o'rtasidagi tarixiy shakllangan tengsiz kuchlar munosabatining ifodasi" sifatida talqin qiladi. Bu esa muammoning nafaqat huquqiy, balki chuqur ijtimoiy-psixologik ildizlarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Asosiy qism

Oilaviy zo‘ravonlik tushunchasining differensial tahlili

Ilmiy manbalarda “oilaviy”, “uydagi” va “maishiy” zo‘ravonlik tushunchalari ko‘pincha sinonim sifatida qo‘llanadi. Biroq ularni qatlamlilik tamoyili asosida differensial tahlil qilish maqsadga muvofiqdir [5].

1. Oilaviy zo‘ravonlik

Bu eng yopiq va latent shakl bo‘lib, unda zo‘ravon va jabrlanuvchi nikoh, qarindoshlik yoki farzandlikka olish kabi huquqiy munosabatlar bilan bog‘langan bo‘ladi. Ushbu shaklda asosiy determinant — sherik ustidan mutlaq psixologik va ijtimoiy nazorat o‘rnatishdir.

2. Uydagi zo‘ravonlik

Mazkur tushuncha bir hududda yashovchi shaxslar o‘rtasidagi tajovuzkor munosabatlarni qamrab oladi. Bunda sobiq turmush o‘rtoqlar, qarindoshlar yoki birgalikda yashovchi boshqa shaxslar o‘rtasidagi nizolar ham kiradi.

3. Maishiy zo‘ravonlik

Bu eng keng tushuncha bo‘lib, insonning kundalik ijtimoiy hayoti kechadigan barcha muhitlarni — yotoqxon, tibbiy muassasa, ijtimoiy xizmat markazlari kabi joylarni ham o‘z ichiga oladi [5].

Mazkur tasnif oilaviy zo‘ravonlikning yuqori darajadagi yashirinlik va psixologik qaramlik bilan tavsiflanishini ko‘rsatadi.

Psixologik zo‘ravonlikning determinantlari

Psixologik zo‘ravonlik barcha tajovuz shakllarining asosiy negizi hisoblanadi. G‘.B. Shoumarov ta’kidlaganidek, oiladagi ruhiy bosim ayolning o‘z-o‘zini anglash tizimini izdan chiqaradi [3].

Psixologik zo‘ravonlikning asosiy ko‘rinishlari quyidagilar:

Ijtimoiy izolyatsiya va nazorat

Zo‘ravon tomonidan ayolning ota-onasi, do‘stlari va kasbiy muhitidan uzoqlashtirilishi uning ijtimoiy tayanch tizimini zaiflashtiradi. Natijada ayol to‘liq ravishda zo‘ravonga qaram holatga tushib qoladi.

Verbal tajovuz

Doimiy haqorat, tahqirlash va tanqid ayolda aybdorlik hissi hamda o‘z imkoniyatlariga nisbatan ishonchsizlikni shakllantiradi [6].

Psixologik patterlar

Zo‘ravonlik epizodik emas, balki takrorlanuvchi xarakterga ega bo‘lib, ayolda nevroitik holatlar, depressiv kayfiyat va dunyoga nisbatan ishonchsizlikni yuzaga keltiradi.

Iqtisodiy zo‘ravonlikning psixologik mohiyati

Zamonaviy jamiyatda iqtisodiy zo‘ravonlik ayollarning mustaqilligini cheklovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. M. Murtazova fikriga ko‘ra, iqtisodiy bosim ayolni zo‘ravonlik muhitida qolishga majbur qiluvchi muhim determinant hisoblanadi [4].

Iqtisodiy zo‘ravonlikning asosiy belgilari:

1. **Moliyaviy nazorat** — oila byudjetining to‘liq erkak tomonidan boshqarilishi;
2. **Mehnat faoliyatini cheklash** — ayolning ishlashiga yoki kasbiy rivojlanishiga to‘sqinlik qilish;
3. **Mulkka egalik huquqini buzish** — ayolning daromadi yoki mol-mulkini noqonuniy o‘zlashtirish.

Ko‘plab ayollar iqtisodiy mustaqillikning yo‘qligi, farzandlarini boqish bilan bog‘liq qo‘rquv sababli zo‘ravonlikka chidashga majbur bo‘ladilar [4].

Oilaviy zo‘ravonlikning huquqiy asoslari. 2023-yilda O‘zbekiston qonunchiligida ayollar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha muhim islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, Jinoyat kodeksiga 126-1-moddaning kiritilishi oilaviy zo‘ravonlikni mustaqil jinoyat tarkibi sifatida belgiladi [2].

Mazkur norma quyidagi jihatlar bilan ahamiyatlidir:

- ruhiy va iqtisodiy zarar yetkazish holatlarining ham jinoyat sifatida tan olinishi;
- himoya orderi institutining samarali qo‘llanilishi;
- zo‘ravonlik uchun javobgarlikning kuchaytirilishi;
- jabrlanuvchining arizasini qaytarib olish mexanizmlarining qat‘iylashtirilishi.

“Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun asosida joriy etilgan himoya orderi zo‘ravon va jabrlanuvchi o‘rtasidagi aloqalarni cheklash, xavfsiz hudud yaratish hamda ayolning huquqiy himoyasini ta‘minlashga xizmat qiladi [1].

Ikkilamchi viktimizatsiya fenomeni

Oilaviy zo‘ravonlikning eng og‘ir oqibatlaridan biri — bu bolalar ruhiyatiga salbiy ta‘siridir. X. Tillaeva ta‘kidlaganidek, zo‘ravonlik muhitida voyaga yetayotgan bolalar “ikkilamchi viktimizatsiya” qurboniga aylanadi [8].

Bunday bolalarda:

- xavotir va qo‘rquv kuchayadi;
- agressiv xulq shakllanadi;
- ijtimoiy moslashuv qiyinlashadi;
- kelajakda zo‘ravonlik modelini takrorlash ehtimoli ortadi.

Natijada oiladagi destruktiv psixologik muhit butun jamiyatning ma‘naviy salomatligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Xulosa va takliflar

Oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurash faqat jazolash mexanizmlari bilan cheklanmasligi lozim. Muammoning ijtimoiy-psixologik ildizlariga kompleks ta’sir ko‘rsatish zarur.

Quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1. **Majburiy psixologik korreksiya dasturlarini joriy etish.** Zo‘ravonlik sodir etgan shaxslar uchun psixologik trening va xulq-atvorni o‘zgartirish dasturlarini tashkil etish zarur.
2. **Ayollarning iqtisodiy mustaqilligini ta’minlash.** Bandlik dasturlarini kengaytirish, kasbiy qayta tayyorlash markazlarini rivojlantirish ayollarning zo‘ravonlikka qaramligini kamaytiradi.
3. **Ijtimoiy immunitetni shakllantirish.** Mahalla, ta’lim muassasalari va ommaviy axborot vositalari orqali “zo‘ravonlikka mutlaqo toqatsizlik” madaniyatini rivojlantirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlar ayollar huquqlarini himoya qilishning yangi bosqichini boshlab berdi. Biroq oilaviy zo‘ravonlikka barham berish uchun jamiyatning har bir a’zosi ma’naviy mas’uliyat va fuqarolik pozitsiyasini namoyon etishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrdagi “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘RQ-561-son Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2023-yil 11-apreldagi O‘RQ-829-son Qonuni (Jinoyat kodeksiga 126-1-moddaning kiritilishi).
3. Shoumarov G‘.B. *Oila psixologiyasi*. – Toshkent: Sharq, 2010.
4. Murtazova M.B. *Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilishning psixologik mexanizmlari*. – Toshkent, 2022.
5. Yarskaya-Smirnova E.R. *Sotsialnaya rabota s semyoy: genderniy aspekt*. – Moskva, 2015.
6. Leonard Berkowitz. *Agresiya: prichini, posledstviya i kontrol*. – Sankt-Peterburg: Praym-Yevroznak, 2001.
7. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 48/104-rezolyutsiyasi bilan qabul qilingan “Xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlikka barham berish to‘g‘risidagi Deklaratsiya”.
8. Tillaeva X. *Shaxslararo munosabatlardagi nizolar va ularning psixologik tahlili*. – Toshkent, 2020.